

TÜRKÇEDE SÖYLEM YAPISI VE ARTGÖNDERİM

Lütfiye Oktar-Semiramis Yağcıoğlu
Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi

GİRİŞ

Son yirmi yılda, gerek anımsama gerekse söylem yapısı ve anlamlandırma konusunda yapılan çalışmaların odak noktasını artgönderim (anaphora) oluşturmaktadır (Grosz 1977; Reichman 1981; Sidner 1983; Tyler ve Marslen-Wilson 1982; Linde 1979; Reinhart 1983). Bu tür çalışmaların çıkış noktası, metindeki bilgi akışı ve artgönderim arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görüşüne dayanmaktadır. Buna göre 'alıcının bilincinde' veya 'odakta' bulunan göndergeler adillaştırılabilirler. Bir göndergenin bilinç veya odakta kalmayı sürdürmesi söylem yapısının bir işlevidir (Grosz 1977; Reichman 1981). Söylem yapısının aşamalı (hierarchical) bir düzene sahip oluşu kullanılan dilsel düzenleme üzerinde önemli etkiler yaratır. Ancak metinselliğin yaratılması sürecinde salt bilgi aktarımını öne çıkaran bu görüş artık önemli ölçüde yetersiz görülmektedir (Fox 1987). Bu çalışmalar, çeşitli söylem türlerinin üretilmesini ve alımlanmasını düzenleyen toplumsal uzlaşımları ve bu uzlaşımların metin üreticisinin niyetini gösterme ve bu niyetin alımlanması konusunda üstlendikleri işlevleri gözardı ederek büyük ölçüde yapay bir iletişim modeli öngörmektedirler (Dillon 1981). Oysa, anlamsal süreklilik biçimsel öğeler tarafından sağlanmakla birlikte iletişim ortamında yer alan kişilerin beklentilerine uygun olarak ortaya çıkan bir özellik olarak da görülmektedir (Beaugrande 1985; Brown ve Yule 1983). Dolayısıyla metinler sadece bilgi işleme konusunda ortaya çıkan kısıtlamalara göre değil kabul görmüş toplumsal beklentilere göre düzenlenirler. Bu görüşlere dayanarak bu çalışmamızda, Türkçede açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinlerde artgönderimin kullanım dağılımını ve artgönderimsel örüntülemenin dilsel düzenleme üzerindeki etkisini saptamayı ve bu düzenlemenin toplumsal boyutlarını irdelemeyi amaçladık.

Barbara A. Fox'ın İngilizcede karşılıklı konuşma ve açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinler üzerinde yaptığı (1987) çalışmasını örnek olarak gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada biz de, çözümlerimizi **üçüncü-tekil-kişî insan** göndergeleriyle sınırladık. Böylece artgönderimi özgün işlevi açısından, yani söylemde söz konusu olan kişiye ilişkin bilgilerin sürekliliğini izlemeyi sağlayan bir öge olarak ele aldık.

Çalışmamızda, söylemin üst-yapı örüntüleriyle artgönderim arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçladığımız için, çözümlenen artgönderim örüntüleri, bir anlamda, **söylemsel artgönderim**'i simgelemektedir. Dolayısıyla da sözdizimsel yapıya dayanan artgönderim kullanımları inceleme dışı bırakılmıştır. Çözümleneler veri tabanında **adıl** ve **tam ad öbeği** (bundan sonra **AÖ**) örüntülerinin kullanım dağılımını içermektedir.

ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ

Retorik yapı çözümlemesi

Bu çalışmanın kuramsal temeli argönderim kullanımının söylemin aşamalı yapısıyla bağlantılı olduğu varsayımına dayandığı için, veri tabanını oluşturan metinlerin **bileşen-birimlerine** ayrılarak çözümlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, metinlerin çözümlenmesinde metinleri, aşamalı bir biçimde düzenlenmiş önergeler kümesi olarak ele alan **retorik yapı çözümlemesi** yöntemi kullanılmıştır.

Retorik yapılar

Bu söylem modelinde, metinler aşamalı biçimde düzenlenmiş önerme kümeleri olarak kabul edilmektedir. Önergelerle düzenlenen kümeler **retorik yapılarla** (bundan sonra **R-yapılar**) gösterilmektedir. R-yapılar, **çekirdek** (nucleus) ve **niteleyici uydu** (adjunct) olmak üzere iki bölümden oluşur. Çekirdek, yazarın temel amaçlarını içerir, niteleyici uydu ise, çekirdekte verilenlere ek bilgi sağlar. Bu ilişkiyi göstermek için çizilen şemalarda, çekirdek R-yapısından çıkan dik çizgi ile, niteleyici uydu da, çekirdek çizgisinin altından çıkan eğri çizgi ile gösterilmiştir. Eğri çizgi, çekirdek ile niteleyici uydu arasındaki ilişkinin adıyla belirlenir. (bak. Mann ve Thompson 1986; Fox 1987)

Çizelge 1, bu çalışmada kullanılan R-yapılarının tümünü ve bunların içsel yapılarını göstermektedir.

Çizelge 1. R. Yapıları.

R-yapılar	İçsel yapısı
Sav	Bir çekirdek, üç isteğe bağlı niteleyici uydu
Koşul	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Durum	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Sıralama	Sonsuz sayıda çekirdek, niteleyici uydu yok
Anlatı	Sonsuz sayıda çekirdek, niteleyici uydu yok
Neden	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Ödünleme	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Karşıtlık	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Amaç	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Soru	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu
Aykırlık	Bir çekirdek, bir niteleyici uydu

VERİ TABANI

Bu çalışmada kullanılan Türkçe metinler açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinlerdir

ve çeşitli kaynaklardan seçilmiştir. Bu kaynaklar sırasıyla

Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri, Cumhuriyet Kitap Eki, Milliyet Sanat Dergisi, TÖMER Çeviri Dergisi, Cumhuriyet Dergi, Bilim ve Teknik, Mevhibe, 68 Çıgıllıkları: Müziğimizde Büyük Atılım Dönemidir.

Bu kaynaklardan alınan metinlerde, en az bir kişiye çok sayıda gönderimde bulunmuş olması, çok sayıda paragraftan oluşmuş olması gibi özellikler aranmıştır. Ayrıca, biçimsel çeşitliliği sağlamak amacıyla gazete haberi ile birlikte yarı-yazınsal metinler, bilimsel nitelikli metinlerle birlikte bilimsel olmayanlar, bilgilendirici nitelikte metinlere ek olarak duygusal metinler seçilmiş; yazarların ise, hem profesyonel hem de amatör olmalarına özen gösterilmiştir. Böylece, veri tabanını oluşturan metinler paragraflama biçimleri, metin oluşturma örüntüleri, uzunluk ve konu açısından önemli ölçüde çeşitlilik sergilemektedirler. Toplam olarak çeşitli uzunluklarda 25 makale ve 279 sayfalık **Mevhibe** adlı kitabın çeşitli bölümlerinden gelişigüzel seçilmiş 30 sayfa çözümlenmiştir.

Çözümlenen metinlerde tam AÖ ve adıl kullanımının dağılımını saptamak için gerekli sayısal verileri elde etmek üzere yapılan sayımlarda, her önermedeki tam AÖ'lerinin ya da adılların sadece bir tanesi sayılmıştır. Boş-artgönderim(zero-anaphora), bağımlı ve bağımsız adılların tümünün sayımları adıl adı altında gerçekleştirilmiştir.

SONUÇLAR ve DEĞERLENDİRME

Açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde artgönderimin kullanım dağılımını ve artgönderimsel örüntülemenin dilsel düzenleme üzerindeki etkisini saptamak amacıyla gerçekleştirdiğimiz retorik yapı çözümlemesinden elde ettiğimiz bulgulara göre, artgönderimin temel örüntüsü şöyle açıklanabilir:

Eğer aktif ya da denetleyici (controlling) önermede söz konusu kişiye ilişkin daha önce yapılmış bir açıklama varsa, kişiye gönderimde bulunmak için adıl kullanılır; aksi takdirde tam AÖ kullanılır. Böylece, adıl kullanarak yazar okuyucuya, hedeflenen göndergenin aktif ya da denetleyici önermede bulunduğuna işaret etmektedir. Buna karşın, tam AÖ kullanarak yazar okuyucuya, hedeflenen göndergenin bu birimlerin dışında olduğunu belirtmektedir.

Aktif ya da denetleyici önermelerde yer alan göndergeler için kullanılan adıllar ve tam ad öbekleri

Aktif ve denetleyici terimlerini Fox (1987)'in kullandığı anlamda kullanılmaktadır. Buna göre, bir R-yapısının niteleyici uydusu, çekirdeği üretildiğinde aktif hale gelir. Benzer şekilde, bir R-yapısının çekirdeği, niteleyici uydusu üretildiğinde aktif konuma geçer. Bir önerme, kendisini niteleyen R-yapısı aktif konumdaysa denetleyici işlevi görür.

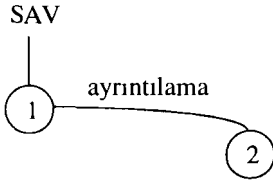
Bu örüntüleme biçimlerinin temelini okuyucu beklentileri (ya da yazarın bu beklentileri sezinmesi) oluşturmaktadır: bir göndergenin açıklamasını içeren önermenin

şu veya bu biçimde ayrıntılandırılma olasılığı arttığı sürece, bu önermenin adillaştırılmış artgönderimin kaynağı olarak düşünülmesi olasılığı da o denli artmaktadır. Böylece, göndergenin bir sonraki açıklaması da adıl kullanılarak gerçekleştirilecektir (Meyer ve Rice,1982).

Bu bağlamda, açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerdeki adillaştırmanın temel örüntüsüne ilişkin ileri sürülen sav, adıllar, göndergeleri ya aktif ya da denetleyici önermelerde bulunduğu zaman kullanılmaktadır biçiminde özetlenebilir. Örneğin, bir R-yapısının çekirdeğinde söz konusu kişi açıklanmışsa, bu yapının niteleyici uydusunda adıl kullanılabilir.

Örnek 1:

- (1) Sadri Alışık aslında Turist'e çok benzeyen bir tipi, Tarık Dursun'un "Kelebekler Çift Uçar" adlı filmde de denemişti.
- (2) Ø (boş artgönderim) o filmde de çok başarılı olmuştu. (Milliyet Sanat Dergisi, Nisan 1, 1995)

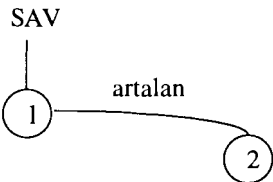

Bu metinde R-yapısı bir Sav yapısıdır: Birinci önerme yapının çekirdeği ikinci önerme de bir ayrıntılama uydusudur (temel sava ilişkin ayrıntı vermektedir). Yapının çekirdeğinde Sadri Alışık açıklanmıştır., ayrıntılama niteleyici uydusunda boş-artgönderim yoluyla Sadri Alışık'a gönderimde bulunulmuştur. Burada kullanılan adıl, göndergenin aktif önermede bulunduğunu belirten bir yorum yapılmasını sağlar.

Aktif önermedeki bir göndergenin adillaştırılmasını gösteren diğer bir örnek

Örnek 2:

1. Heinrich Theodore Böll, 21 Aralık 1917'de Köln'de doğdu.
2. Ø (boş artgönderim) Öğrencilik döneminde, sınıfında, Hitler Gençliği örgütüne katılmayan bir kaç çocuktan biriydi. (Milliyet Sanat, Nisan 15, 1995).

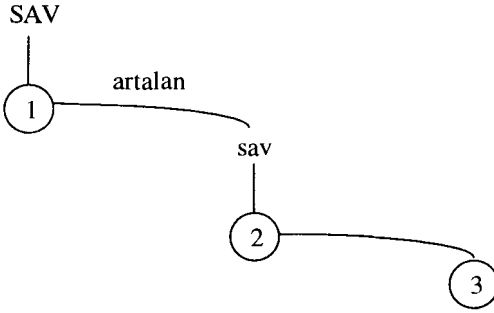
Bu metindeki R-yapısı da yine Sav yapısıdır: Birinci tümce çekirdek, ikinci tümce de, okuyucuya çekirdekte verilen bilgiyi yorumlaması için yardımcı bilgiyi veren artalan

niteleyici uydusudur ve uydu da boş-adıl kullanılmıştır.

Açıklayıcı anlatım biçimli metinlerdeki adılaştırmanın bir diğer türü de denetleyici örüntüdür. Bu örüntüleme biçiminde, denetleyici önermede açıklanan kişiye gönderimde bulunmak için adıl kullanılır.

Örnek 3:

1. Cem Karaca bu arayışında müzikal ağırlığını türkülere verir.
2. Ø (boş artgönderim) Bay Dadaloğlu yakıştırmasını halktan alır.
3. Ø (boş artgönderim) Çevresinde olup bitenlere sanatsal öncülüğünde cevap verir. (68 **Çılgınlıkları, 1994**).

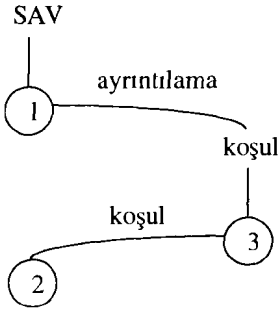

Bu örnekte, aktif konumda bir çekirdek var, Cem Karaca bu arayışında...; buna karşın niteleyici uydu işlevi görmek üzere içe-yerleşik yapının çekirdeği oluşturulur, Bay Dadaloğlu yakıştırmasını... Bu içe yerleşik uydunun çekirdeği oluşturulurken, birinci çekirdek denetleyici konuma geçer ve içeyerleşik uydudaki gönderim adilla gerçekleştirilir. Böylece, denetleyici önermelerdeki göndergelerin adılaştırılabileceği savımız desteklenmiş olmaktadır.

Bu durum örnek 4 için de geçerlidir.

Örnek 4:

1. SümeYra Çakır 1946'da Edirne'de doğdu
2. Demek Ø (boş artgönderim) yaşasaydı
3. Ø (boş artgönderim) 50 yaşında olacaktı. (**Cumhuriyet Dergi, Mayıs 26, 1996**).

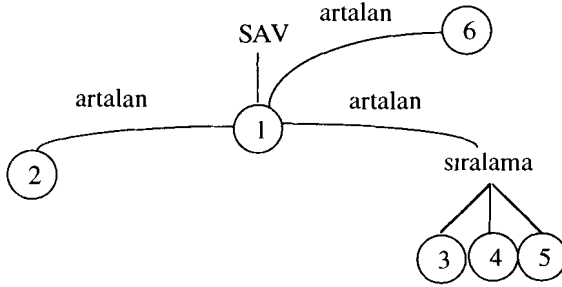
Bu metin örneğinde, ayrıntılama uydusu içeren bir Sav yapısı sergilenmektedir. Ayrıntılama uydusunun kendisi de bir niteleyici uyu ve bir çekirdekten oluşmuştur. Bu durumda, Sav yapısının çekirdeği, koşul uydusu oluşturulurken aktif konumdadır. Ancak Koşul çekirdeği oluşturulurken sav çekirdeği denetleyici konuma geçer ve Koşul çekirdeğinde gönderim adıyla gerçekleştirilebilir.

Buraya kadar fiziksel olarak bitişik bir R-yapısı geliştirildiğinde bir önermenin denetleyici konuma geçtiğini gördük. Ancak, fiziksel olarak uzakta olan bir R-yapısı, metinde daha gerideki bir önermeye bağlanabilir ve böylece bağlandığı önermenin denetim alanına girebilir.

Bir önermeyi bir önceki önermeden daha önce ifade edilmiş bir önermeye bağlayan böyle bir örüntü geriye-atlama (return pop) kavramıyla açıklanmaktadır. Çünkü yazar metinde daha önce belirtilmiş bir üst-donatım düğümüne geri dönerek bağlanmaktadır (Fox,1987:102). Çalışmamızda veri tabanını oluşturan metinlerde gözlemlediğimiz bir geriye-atlama örüntüsü şöyle tanımlanabilir: eğer araya giren önermede adılın göndergesi açıklanmışsa, geriye-atlama yapısında adıl kullanılır.

Örnek 5:

1. Bir Türk Ressamın, ilk kez, Paris Modern Sanatlar Müzesine girmesi de böylece gerçekleşmiş olur.
2. Nejad'ın adı, o dönemde Paris ekolünü oluşturan, birçoğunu yukarıda andığım ressamların arasında yer almaktadır.
3. Ø (boş artgönderim) Eluard'ın, Tristan Tzara'nın kitaplarını resimler.
4. Ø (boş artgönderim) İspanya'ya, İngiltere'ye, New York'a yolculuklar yapar.
5. ve Ø (Boş artgönderim) her yolculuktan eli dolu döner.
6. Ø (boş artgönderim) 1948-1956 yılları arasında "Salon de Mai" sergisine katılır. (Milliyet Sanat Dergisi, Mart 15, 1995).

Bu örnekte, birinci tümce metnin çekirdeğidir. İkinci tümce, metnin çekirdeğinin artalan niteleyici uydusudur. Sıralama yapısıyla sergilenen ondan sonraki üç önerme de ana çekirdeğin artalan uydusudur ve geriye atlama örüntüsünü oluşturmaktadır. Bu önermelerde gönderim adıyla gerçekleştirilmiştir. Son tümce de ana çekirdeğin artalan uydusudur ve geriye atlama yapısı sergilemektedir. Bu metinde, bir çekirdek ve üç niteleyici uydudur. İkinci ve üçüncü artalan uyduları doğrudan doğruya ana çekirdeğe bağlanmışlardır (birinci artalan uydusuna değil). Bu nedenle de geriye-atlama örüntüsü sergilerler.

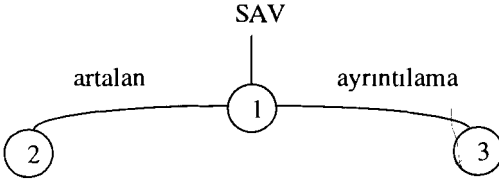
Örnekte görüldüğü gibi, geriye-atlama örüntüsünde adıl kullanılmasının nedeni, bir önceki niteleyici uydusu ve çekirdekte söz konusu kişiye gönderimde bulunmuş olmasıdır. Böylece ikinci ve üçüncü niteleyici uyduda kullanılan adıl, çekirdek ve birinci niteleyici uydudaki gönderimlerle bağlantıyı sağlamaktadır.

Veri tabanını oluşturan metinlerin çözümlemelerden elde edilen bulgulara göre, geriye-atlamalarda diğer bir adılaştırma örüntüsü de şöyle tanımlanabilir: Özel koşullar söz konusu olduğunda araya giren niteleyici uydusu da gönderge hakkında hiçbir açıklama yapılmamışsa, geriye-atlamalarda adıl kullanılabilir. Bu gibi durumlarda, araya giren önermenin ne yeni bir Sav yapısı ne de karmaşık bir çekirdek ve niteleyici uydusu yapısı olan bir başka R-yapısıyla oluşturulmamış olması gerekmektedir. Artgönderim üzerindeki bu kısıtlamanın nedeni, karmaşık bir niteleyici uydusu geliştirildiğinde, okuyucunun çekirdeğe tekrar dönülmeyeceğini düşünebileceğini ve dolayısıyla okuyucu için çekirdeğin potansiyel aktif konumunu kaybedeceği savıyla açıklanabilir.

Araya giren niteleyici uyduda gönderge hakkında hiçbir açıklama yapılmayan geriye-atlamalarda adıl kullanımını gösteren örnekler aşağıda verilmiştir.

Örnek 6:

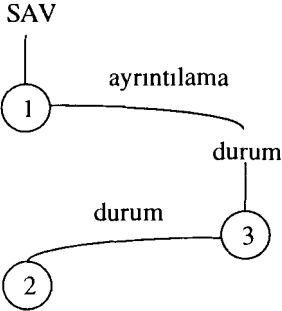
1. Avukatlıktan elde ettiği (bağımlı adıl) yıllık geliri 800 bin İsviçre Frangını geçiyor.
2. Türk parasıyla 50 milyar lira.
3. Birikimlerini (bağımlı adıl) Ø (boş artgönderim) Türkiye'ye yatırıyor (Aktüel, Haziran 6-12, 1996)

Metindeki söz konusu kişiye gönderimde bulunulan birinci tümce bu metnin çekirdeğidir. İkinci tümce, çekirdeğin artalan niteleyici uydusu, üçüncü tümce de çekirdeğin ayrıntılama uydusudur. Böylece, üçüncü tümce, ikinciye atlayıp birinciye bağlandığı için, geriye-atlama yapısını oluşturmaktadır. Birinci niteleyici uyduda (ikinci tümce) göndergeye ilişkin herhangi bir açıklama olmamasına rağmen geriye dönüş adıyla gerçekleştirilmiştir. Çünkü birinci niteleyici uydunun yapısı basittir -yani bir başka R-yapısı içermemektedir.

Örnek 7:

1. Melih Cevdet Anday aynı zamanda bir düzyazı ustasıdır.
2. Daha deneme türünün ülkemizde büyük bir yakınlık görmediği dönemlerde
3. ö (bağımsız adıl) kalemimi deneme türü için oynatmıştır (**TÖMER Çeviri Dergisi Kış '95/Bahar '96, 1996**).

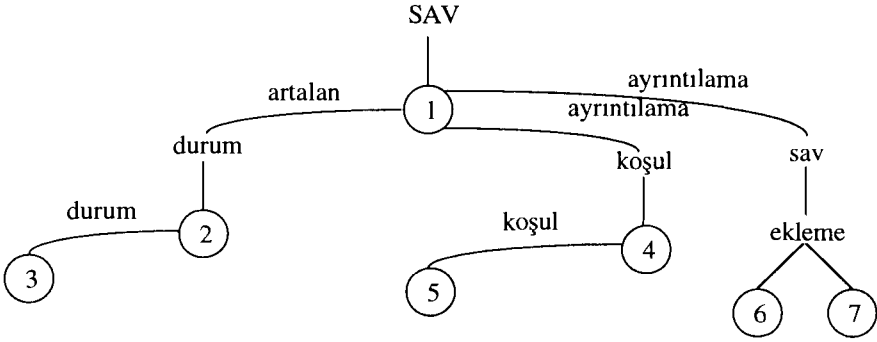
Bu örnekte de metnin çekirdeği birinci tümcedir ve göndergenin kimliği açıklanmıştır. İkinci tümce Durum yapısıyla sergilenen, çekirdeğin ayrıntılama niteleyici uydusudur. Durum yapısının niteleyici uydusunu oluşturan önerme göndergeye ilişkin hiçbir açıklama içermemesine rağmen, çekirdek işlevi gören üçüncü önermede göndergeye geriye atlama adıyla yapılmıştır, çünkü araya giren önerme yapısal açıdan basittir ve yeni bir Sav yapısı içermemektedir.

Bu bölümde incelediğimiz örüntüler, geriye-atlamalarda belli başlı adıl kullanım dağılımını göstermekteydi. Şimdi, geriye-atlamalarda tam AÖ kullanımının dağılımına bakalım.

Geriye-atlamalar tam AÖ'leriyle de yapılabilir. Örneğin, araya giren önermede söz konusu göndergeye ilişkin hiçbir açıklama yoksa, ve/ya da araya giren önerme yapısal açıdan karmaşıksa, geriye atlama tam AÖ ile gerçekleştirilebilmektedir.

Örnek 8:

1. Aradan 30 yıl geçmiş.
2. Selma Güneri, sinemaya verdiği çok uzun bir aradan sonra,
3. yönetmen Samim Değer'in Hoşçakal İstanbul filminde Ø ünlü oyuncumuz Halil Ergün'le yine başrol paylaşıyor.
4. Filmi bu yıl televizyonların birinde, bir aksilik olmazsa,
5. izleyebileceğiz.
6. Selma Güneri Etilerdeki küçük ama sevimli dairesinin yemyeşil bahçesinde o günleri hatırlıyor
7. ve Ø (Boş artgönderim) anlatıyor (**Cumhuriyet Dergi, Mayıs 26, 1996**).

Bu örnekte, birinci tümce metnin çekirdeğidir ve göndergeye ilişkin bir açıklama içermemektedir. Durum yapısıyla sergilenen ikinci tümce çekirdeğin artalan niteleyici uydusudur ve bu uydunun niteleyici uydusunda gönderge açıklanmıştır, çekirdekdeki gönderim adıyla gerçekleştirilmiştir. Koşul yapısıyla sergilenen üçüncü tümce araya giren önermelerden oluşur ve burada göndergeye ilişkin hiçbir açıklama yoktur. Ekleme yapısıyla sergilenen dördüncü tümce ana çekirdeğin ayrıntılama uydusudur ve geriye-dönüş işlevini görmektedir. Burada, göndergeye dönüş tam AÖ ile gerçekleştirilmiştir, çünkü araya giren R-yapısı karmaşık bir yapıdır ve göndergeye ilişkin hiçbir açıklama içermemektedir.

Özetle, söz konusu bir göndergeye ilişkin son açıklamayı içeren önerme aktif ya da denetleyici konumda değilse, ya da geriye-atlamalarda adılaştırma yerine getirilmemişse geriye atlama örüntüsünde tam AÖ'leri kullanılır.genellemesini yapmak olası görünmektedir.

Retorik yapı sınırları ve artgönderim

Daha önceki bölümlerde verilen örnekler adılların genellikle iki bağlamda kullanıldığını göstermektedir:

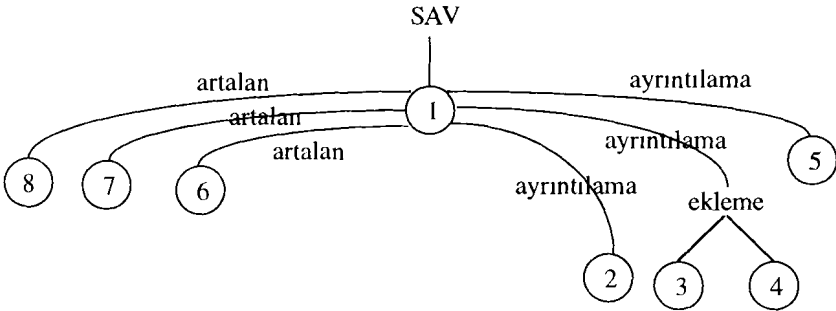
(1) Eğer söz konusu gönderge, bir R-yapısının çekirdeğinde açıklanmışsa, uydusunda adıl kullanılır; eğer uyduda açıklanmışsa çekirdeğinde adıl kullanılmaktadır.

(2) Eğer uydusu söz konusu göndergeye ilişkin açıklama içeriyorsa ve yapısal açıdan karmaşık değilse, geriye-atlama örüntüsünde adıl kullanılmaktadır.

Ancak, veri tabanımızı oluşturan açıklayıcı anlatım biçimli metinler çözümlendiğinde, yapısal açıdan adıl kullanmanın mümkün olduğu her durumda adıl kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Bu tür metinlerde tam A.Ö'leri oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. O halde, yapısal açıdan adıl kullanımı mümkün olduğunda, tam AÖ kullanılımasını belirleyen nedir? Fox'a göre, böyle durumlarda tam A.Ö kullanılımasına neden olan başka bir yapısal özellik söz konusudur. Bu yapısal özellik de, A Ö 'nin kullanılması yeni retorik birimlerin sınırlarının belirlenmesi (1987:111) işlevini görmektedir. Aşağıdaki örnek metne ve retorik yapı şemasına bakalım:

Örnek 9:

1. Tahran Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof.Dr.Abdülkerim Soruş, İslam Liberalizmi akımının şu andaki en önemli adı.
2. İslamın çağdaş bilime, insan hakları ve demokrasi ideallerine uygun bir yorumun geliştirilmesini savunun Prof. Soruş, İran'daki reformcu güçlerle tutucu mollalar arasındaki çatışmanın odak noktası durumunda.
3. Verdiği (bağımlı adıl) konferanslar, dini lider Ayetullah Ali Hameney tarafından desteklediği anlaşılan militanlar tarafından basılıyor
4. ve engelleniyor.
5. Sorusu "bilim kisvesi altında dinin egemenliğini savunmakla" suçlanıyor.
6. Prof.Sorusu yakınlarda Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'ye korunma talep eden açık bir mektup gönderdi.
7. Prof.Sorusu son bir yıl zarfında Refah Partili belediyeler tarafından çeşitli defalar Türkiye'ye davet edildi.
8. Kendisiyle (bağımsız adıl) yaptığımız bir mülakatı "Entellektüel Bakış" ta yayımladık (14 Ağustos 1995) (**Milliyet,Haziran 11, 1996**).

Bu kısa makalede olduğu gibi, Sav yapısı veri tabanını oluşturan metinlerin çoğunda baskın olan yapıdır. Sav yapısı içindeki niteleyici uyduların her birinin yeni retorik birim olma özelliği vardır ve diğer yapısal ölçütler açısından adıl kullanmaya uygun olsalar bile, bu yeni birimlerin hemen hemen hepsi AÖ ile çağrıştırmaya eğilimi göstermektedirler. Örneğin, adıl kullanılabilecek tüm niteleyici uydular önermelerinde AÖ vardır (2,5,6,7). Bu niteleyici uydular önermelerinin tümü 7 hariç yeni retorik birimlerdir. Buna karşın, yeni bir Sav niteleyici uydular önermesi özelliği taşımayan önermelerde (3 ve

8) gönderim adilla gerçekleştirilmiştir.

Özellikle gönderenin kimliğinin, hemen bir önceki retorik birimden kolaylıkla çıkarılmasının mümkün olduğu durumlarda yazar AÖ kullanarak, yeni bir retorik birime başladığının işaretini vermektedir. Bu sadece yeni retorik birimin bağlamının yazarı tam AÖ kullanmaya zorladığı bir durum değildir. Burada yazar, etkin bir biçimde belli bir artgönderimsel seçeneği kullanarak yeni retorik birimi oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, yeni retorik birim ve tam AÖ arasında bu tür bir bağlantının ortaya çıkarılması, gönderenin hemen bir önceki önermede açıklandığı durumlarda adil, gönderenin daha gerideki bir önermede açıklandığı durumlarda tam AÖ kullanıldığına ilişkin savların pek de tanımlayıcı olmadığını göstermektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, bir artgönderimsel düzeneğin kullanılmasının diğerine yeğlenmesini tetikleyen etkenin sadece "uzaklık" olmadığını; tam aksine adil ya da tam AÖ'nin kullanılıp kullanılmayacağını belirleyen bu uzaklığın retorik düzenlemesi olduğunu söylemek olası görülmektedir. Bu durumda, göndergesel mesafenin az olduğu ortamlarda adillaştırmanın gerekli olduğu gibi varsayımlara dayanan formüllerin artgönderim olgusunu tam anlamıyla açıklayamadığı da açıkça görülmektedir.

Çizelge 2'de sergilenen sayısal veriler, yeni retorik birimlerde tam AÖ kullanımıyla artgönderimin gerçekleştirildiği varsayımını desteklemektedir.

Çizelge 2. Retorik birimlerde artgönderimsel düzenek ve artgönderimsel durum.

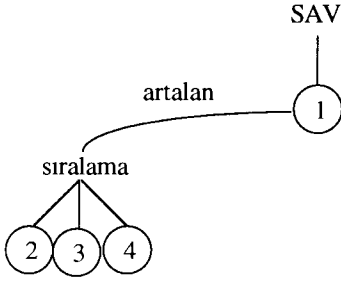
Artgönderim	Yeni Retorik Birimler	Aynı Retorik Birimler	Toplam
A.Ö	517 (% 72.5)	61 (% 22)	593
ADIL	196 (% 27.5)	215 (% 78)	421
TOPLAM	713 (% 100)	276 (% 100)	1014

Yeni retorik birimlerin % 72,5 i tam AÖ içermektedir; buna karşın aynen devam eden retorik birimlerde artgönderim ancak % 22 tam AÖ kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece veri tabanımızı oluşturan açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde yer alan her iki tür yapısal boşlukta da adil ve tam AÖ kullanma olasılığı söz konusuken, yeni retorik birimlerde tam AÖ, aynen devam eden retorik birimlerde ise adil kullanımına doğru bir eğilim sergilenmektedir. Diğer bir deyişle, değişmeyen retorik birimlerle adillar arasında da yeni retorik birimlerle tam AÖ'leri arasında olduğu gibi bir bağlantı söz konusudur.

Örneğin, aşağıdaki metinlerde sıralama yapısının öğelerinde artgönderim adilla yapılmaktadır.

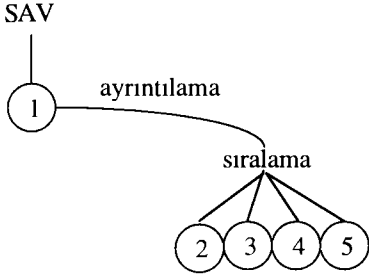
Örnek 10:

1. İleri Balıkesirli değirmenci bir ailenin üç oğlundan biri.
2. Ø (boş artgönderim) Liseyi Balıkesir'de bitirmiş,
3. Ø (boş artgönderim) Liseden sonra salyangoz toplamış,
4. Ø (boş artgönderim) Kuyumcuda çıraklık, yerel bir gazetede muhabirlik yapmış (Aktüel,Haziran 6-12, 1996).

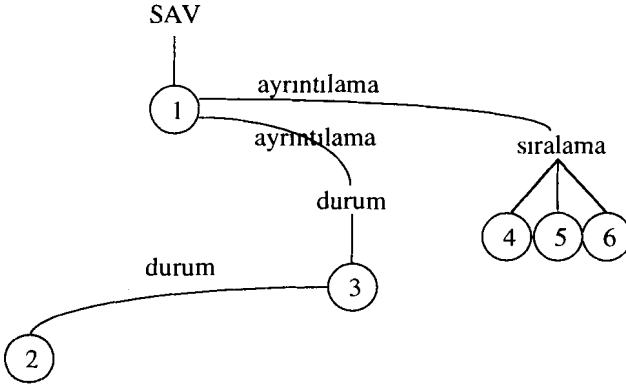
Örnek 11:

1. Gazeteler, kalburüstü dergiler, kitaplar onu (bağımsız adıl) bir yerde esrikleştirmiştir.
2. Ø (boş artgönderim) İş eğitiminin bütün sıcaklığıyla sarmaş dolaş olmuş,
3. Ø (boş artgönderim) kendine özgü kişiliğe doğru yol almaya başlamıştır.
4. Ø Şiir yazmaya başlamış, (boş artgönderim).
5. Ø (boş artgönderim) yazdığı şiirleri dergilere gönderebilme yürekliliğine ulaşmıştır (Cumhuriyet Kitap, Aralık 21, 1995).

Örnek 12:

1. **Mehih Cevdet Anday** aynı zamanda bir düzyazı ustasıdır.
2. Daha deneme türünün ülkemizde büyük bir yakınlık görmediği önemlerde
3. o (bağımsız adıl) kalemini deneme türü için oynatmıştır.
4. Aydınlanmacı bir anlayışla konuşur gibi yazan Melih Cevdet her zaman çağdaş değerlerden yana olmuş,
5. Ø (boş artgönderim) gelişen, gelişmekte olan bir dünyada her zaman ileriden yana çıkmış,
6. Ø (boş artgönderim) özellikle Atatürk'ün ve öbür cumhuriyet aydınlarının canla başla yerleştirmeye çalıştığı değerlerin savunucusu olmuştur (TÖMER Çeviri Dergisi, Kış '95/ Bahar '96, 1996).

Bu örneklerin hepsinde, çekirdekteki göndergeyle eşgönderimsel konumda olan Sıralama yapısındaki gönderimler adıllarla gerçekleştirilmiştir. Bu dağılım, yeni retorik birimlerde artgönderimin tam AÖ'leriyle gerçekleştirildiği varsayımını desteklemektedir. Yeni bir retorik birimin başlamadığı durumlarda ise adıl kullanılmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada, açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde çeşitli artgönderim örüntülerini saptamaya çalıştık. Retorik yapı çözümlemesi yöntemini kullanarak elde ettiğimiz bulgulara göre, bu tür metinlerde gözlemlediğimiz temel artgönderim örüntüsünü şöyle tanımlanabilir.

Eğer aktif ya da denetleyici önermede söz konusu kişinin kimliğine ilişkin daha önce yapılmış bir açıklama varsa, kişiye gönderimde bulunmak için adıl kullanılmaktadır; bunun dışında tam AÖ kullanılmaktadır.

İkinci olarak, artgönderim örüntülemesinin bir türü olan adılaştırmada "uzaklık/mesafe" değişkeninin rolünü belirleyebilmek için, Fox'ın "geriye-atlama" adını verdiği yapısal düzenlemenin işleyişini araştırdık. Geriye-atlama yapısıyla yazar, hemen bir önceki önermeye değil, daha geride yer alan bir önermeye gönderimde bulunmaktadır. Belli koşullar altında geriye-atlamalar adıl kullanılarak yapılabilmektedir. Bu koşullar araya giren önermelerin yapısıyla ve retorik işleviyle belirlenmektedir. Daha önce verilen 1,2,3,4,5 ve 6 no'lu örneklerde adıl kullanımını geleneksel "uzaklık/mesafe" kuramlarıyla açıklamak olasıdır. Çünkü bu örneklerde, adıl ile en son öncülün açıklaması arasındaki mesafe kısadır (en çok bir önerme).

Ancak, artgönderime ilişkin "uzaklık/mesafe" kuramları her ne kadar adılaştırma olgusunu birçok durum için açıklıyor görünse de, bizim veri tabanımızı oluşturan açıklayıcı anlatım biçimli metinlerde sergilenen artgönderimsel örüntülerin geneline tanımlamakta yeterli değildir. Aşağıda verilen örnekte, "uzaklık/mesafe" tabanlı artgönderim kuramlarının belirlediği sınırların aşılabildiğini göstermektedir.

Örnek 13:

1. Sadri Alışık'ın 50 yıl sürecek sinema serüveni başladı.
2. 1945-50 arası, sinemamızın çalkantılı dönemidir.
3. Bir defa, tiyatrocular sinemadır
4. ve "dışardan" çok az adam alırlar.
5. Öte yandan çok az film çevrilmektedir.
6. Yani, film çevirerek geçinmek pek mümkün değildir.
7. O dönemde ve "hoca" nın neşeli bir anında, yaşamını özetleyen şeylerden birini söyleyiverir. (bağımlı adıl) (Milliyet Sanat, Nisan 1, 1995).

Bu örnekte, birinci tümcede göndergenin kimliği açıklanmıştır. 2,3,4 ve 5inci önermelerde göndergeye ilişkin hiçbir açıklama olmamasına rağmen, 6ncı önermede, yani geriye-atlama yapısında, adıl kullanılarak birinci tümcedeki Sadri Alışık'a gönderimde bulunulmuştur.

Yukarıda örnek olarak verilen metinde, göndergenin en son açıklaması ile adıl arasında dört önermeli bir boşluk vardır. Geleneksel "uzaklık/mesafe" kuramı, bu durumlar için de adıl kullanımını öngörebilir. Ancak eleştirel bir gözle bakıldığında söz konusu kuramın, araya giren iki ya da daha fazla önermenin tam AÖ kullanımını gerektirmediği durumlarla (bu örnekte olduğu gibi), yapısal nedenlerden dolayı yazarı tam AÖ kullanmaya zorlayan durumları birbirinden ayırtetmede yeterli olmadığını görmektedir.

Bu çalışmada üçüncü olarak, artgönderim örüntülemesinin diğer bir türü olan tam AÖ kullanımlarını inceledik ve artgönderimin tanımlanan temel örüntülerine göre adıl kullanmanın uygun olabileceği durumlarda, tam AÖ kullanılmasına neden olan bir dizi ilkeyi açıklığa kavuşturduk. Bu ilkeler, yeni retorik birimlerde genellikle tam AÖ'lerinin, bunun dışındaki birimlerde de adılların kullanıldığını gösteren retorik birimlerin ayrıştırılması işlemini kapsamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde, adıl kullanımının da uygun olabileceği retorik birimlerde genellikle tam AÖ'lerinin kullanıldığına ilişkin bulgular, bu tür metinlerde tam AÖ'lerine, geleneksel gönderge bağlantısının dışında, çok daha başka işlevler yüklediğini göstermektedir. Çünkü tam AÖ'leri öncüllerinin bir önceki önermeden kolayca çıkarılabileceği durumlarda bile kullanılıyorsa, demek ki, sadece artgönderimsel bir işlev görmüyorlar, metinleri yapısal birimlere ayırarak okuyucunun metnin aşamalı retorik yapısını çözmesine de yardımcı oluyorlar.

Böylece, yazılı metinler, bir yandan çizgisel düzeneklemeye karşı duyarlı bir tutum sergilerken, bir yandan da aşamalı birimlere karşı da duyarlılık gösteriyorlar ve bu iki farklı tutum birbiriyle çelişmiyor; tam aksine okuyucuyu metnin hedeflenen yorumuna doğru yönlendirmede yazarın şeffaf tutumunun ne denli önemli olduğu gerçeğini vurguluyor.

Çizgiselliğe olan duyarlılık okuyucuyu araya giren fiziksel "boşluk" lar nedeniyle belki de kendisinin yapmakta zorlanabileceği bir artgönderimsel yoruma doğru yönlendiriyor. Aşamalı yapıya gösterilen duyarlılık da okuyucunun, belki de yazarlardan kaynaklanan gerekli yapısal göstergelerin eksikliği nedeniyle kendisinin yapamayacağı, metnin yapısını çözümlemesine yardımcı oluyor.

Bu çalışmada, veri tabanını oluşturan metinlerin retorik yapılarının çözümlenmesinden elde edilen bulgulardan, artgönderim örüntülerinin tümüyle retorik düzenlemeyle yönetilmediğini, artgönderimsel düzeneklerin seçiminde yapısal olmayan etkenlerin de rol oynadığını gözlemledik. Ancak bu konunun başka bir çalışmada tartışılmasının uygun olacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Beaugrande, R. de. 1985. Text linguistics in discourse studies. Teun A. Van Dijk (yay. haz.) *Handbook of discourse analysis*, London: Academic Press içinde.
- Brown, G. ve Yule, G. 1983. *Discourse analysis*. Cambridge University Press..
- Dillon, G. 1981. *Constructing texts*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fox, B.A. 1987. *Discourse structure and anaphora: written and conversational English*.. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grosz, B. 1977. The representation and use of focus in dialogue understanding. Stanford Research Institute Technical Notes 5. B. A. Fox, *Discourse structure and anaphora*, Cambridge: Cambridge University Press içinde, s.1.
- Linde, C. 1979. Focus of attention and the choice of pronouns in discourse. T. Givon (yay. haz.) *Syntax and Semantics*, c. 12. New York: Academic Press içinde.
- Mann, C.M. ve Thompson, S.A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* 9, 57-90.
- _____. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8:3, 243-281.
- Meyer, B. ve Rice, G.E. 1982. The interaction of reader strategies and the organization of text. *Text*, 2:1, 155-92.
- Noel, D. 1986. Towards a functional characterization of the news of the BBC world news service. *Antwerp Papers in Linguistics*, 49. Antwerp.
- Reichman, R. 1981. Plain speaking: a theory and grammar of spontaneous discourse. Cambridge, Mass, : Bolt, Beranek and Newman, report 4681. B.A. Fox, *Discourse structure and anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press içinde. s. 139.
- Reinhart, T. 1983. *Anaphora and semantic interpretation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sidner, C. 1983. Focusing in the comprehension of definite anaphora. M. Brady ve R. Berwick (yay. haz.) *Computational models of discourse*. Cambridge, Mass.: MIT Press içinde.
- Tyler, L. ve Marslen-Wilson, W. 1982. The resolution of discourse anaphors: some on-line studies. *Text*, 2:1, 263-91.